

DÉNES IVÁN ZOLTÁN: VÁLASZTOTT NEMZET MARCZALI HENRIK ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

„Igazságkereső, prófétai elhivatottságú történetíró és tanár volt. Választott nemzete a magyar nemzet, prófétai elhivatottsága zsidó gyökerű” – állapította meg Dénes Iván Zoltán a professzionális történetírás és történészképzés megalapítójának iskolateremtő munkásságáról készített monográfiája összegző értékelésében. Munkájában Marczali Henrik családi szocializációja, történetírói és egyetemi tanári munkássága, identitása feldolgozására, történeti elbeszélésének rekonstruálására és historiográfiai kontextusban történő elhelyezésére vállalkozik. Az életmű megrajzolásában az interdiszciplináris megközelítést alkalmazza, a pályáiv kibontásában a kronológiai rendet követi, melynek keretei között a gondolati rekonstrukciókat tematikus tárgyalási egységekben helyezi el. Elemzései rávilágítanak arra, hogy Marczali alkotásait mindenre kiterjedő forráskritika, tematikai komplexitás, egyetemes történeti vonatkoztatás, az objektivitás érvényesítésére irányuló törekvés jellemzi, sokszínű narratívája „nem pusztán tényfeltárás, faktográfia, nem pozitivisták elbeszélése, nem nemzeti mítoszokat formáló romantikus nacionalizmus, nem nemzeti liberális, nem szellemtörténeti narratíva”, egyik irányba sem sorolható.

Dénes Iván Zoltán példákkal igazolja, hogy a magyarok történetét vizsgálva Marczali a romantikus eredetmítoszt elutasította, a magyart olyan türk eredetű népnek nevezte, melynek nyelve finnugor jegyeket mutat. Történelmi fordulópontnak minősítette, hogy a honfoglalást követően nem tűnt el újabb hódítók martalékeként, s a kereszténység felvételével a barbárságból az egyetemes civilizáció sorába lépett. A sikeres adaptáció jelentőségét méltatva fejtette ki, hogy „nemzeti történelmünknek mind a mai napig e kettős mozgalom: az idegen befolyás befogadása, és az eredeti önállóság érvényesítése adja meg világtörténeti jelentőségét...” Az adaptáció és a megőrzés harmóniájának sikeres példaként tárgyalta az Árpád-kort, amikor nemzeti dinasztiaja vezetésével a magyar keresztény nemzetté vált, s hasonlóképpen értékelte Mátyás nemzetteremtő, jelentős társadalmi reformokra alapozott nemzeti királyságát. Marczali elkötelezett nemzeti történelmi látásmódja azonban távolról sem jelentett kritikátlan elfogultságot. Megsemmisítő bírálattal értékelte többek között a Dózsa-parasztháborút követő fejleményeket, „a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek” nevezve, hogy a lakosság túlnyomó részét szolgaságba süllyesztve, a polgárosodás esélye megsemmisült.

A szerző Marczali 18. századdal foglalkozó alkotásait a felvilágosult abszolutizmus nemzetközi szakirodalmában is úttörő vállalkozásnak nevezi. Érdemének tulajdonítja, hogy a „nemzetietlen korszak” téveszméjét cáfolva rehabilitálta a nyugati felzárkózás esélyét felvillantó modernizációs politikát. A kísérlet alapproblémájaként utalt ugyanakkor arra, hogy a modern célokat és eszméket idegen uralkodó képviselte, ami nemzeti ellenállást provokált. A válságból kivezető utat a nemzeti tradíciók megújításában jelölte meg, a nemzetépítő újjászületés előfeltételét az érdekegyesítésben, a nyugati fejlődés gerincének nevezett polgárosodás megerősítésében határozta meg. A reformkor legnagyobb eredményének azt tartotta, hogy megnyerte a parasztságot a nemzeti eszmének, s nemzeti egységet megalkotva a magyar politikusok képesek voltak 1848 tavaszának kedvező külső feltételeit kihasználni.

Dénes Iván Zoltán monográfiájának hangsúlyos részét képezi a magyar történelem professzora – a történetírás és a tanári hivatás szoros egységében kiteljesedő – működésének bemutatása. Bár Trefort Ágoston 1878-ban terjesztette elő, Marczali kinevezésére 1895-ig kellett várni, mert nem volt hajlandó kikeresztelkedni. A magyar történelem első ki nem tért nyilvános rendes tanáraként oktatott a Budapesti Tudományegyetemen. A következő történész-nemzedék képzése kulcsszereplőjeként szakszerűen felkészített tanárok sorát nevelte az összehasonlító szemlélet és forráskritikai módszertan jegyében. Kiemelkedő szerepet játszott az egyetemi tanárképzés megteremtésében, a szemináriumi oktatás bevezetésében.

A szerző mélyrehatóan elemezte Marczali szerepét a kor szakmai diskurzusában, részletesen rekonstruálta Szekfű Gyula műveire megfogalmazott állásfoglalásait. A száműzött Rákóczi emlékezetpolitikai kontextusát felvázolva rajzolta meg Marczalinak a nemzeti szabadság szolgálatában jelentős európai szerepet betöltő Rákóczi portréját. Kiemelte, hogy bár Szekfű monográfiáját Marczali komoly, de elszett és egyoldalú forrásbázison alapuló munkaként értékelte, az ellene irányuló hecckampányt elutasította, habilitációs habituszvizsgálójaként kritikus, de egyértelműen támogató ajánlást fogalmazott meg, majd hat évvel később a *Három nemzedéket* szépen írott, de nehézkes és merev sablonokat alkalmazó műként értékelte.

Marczalinak az első világháborúval kapcsolatos állásfoglalásait Dénes Iván Zoltán „nem elfogulatlan szerző” megnyilvánulásaiént értékeli, melyeket áthattottak a magyar birodalom történelmi jogait s a magyar kultúrfölényt hirdető sztereotípiák, a háborút igazságos honvédő küzdelemként ábrázoló felfogás. A Tanácsköztársaság alatt a cseh és román megszállók elleni harcra buzdított, a diktatúrával azonban nem kollaborált. A fajvédők kezdeményezésére 1919 őszén mégis felfüggesztették egyetemi előadói jogát, s annak ellenére, hogy több igazoló bizottság is megállapította, miszerint nem követett el nemzetietlen cselekedeteket, jogilag felmentették, majd 1924-ben Klebelsberg Kuno nyugdíjazta. A ma-

gyar tudományos életből és az egyetemről kiszorítva a Pesti Izraelita Hitközség által biztosított fórumokon szerepelt, Trianont értelmező írásaiban a túlélés és az integritás helyreállításának lehetőségét kereste.

A monográfia záró fejezetében Dénes Iván Zoltán Marczali zsidó kötődését értelmezte. Megállapította, hogy „a zsidó rítusközösség... szigorú életvezetési szabályai helyett az őt környező világhoz viszonyult napi munkája során, családjá és társasága közegeiben”. Mintát számára az apai örökségként megismert és mesterétől, Kármán Mórtól elsajátított felvilágosult zsidó közösségi tudat jelentett, életmódját és értékvalasztását az asszimilált életforma határozta meg. Az 1920-as évektől a hitközség mintaadó szellemi és erkölcsi tekintélyének számított.

A bemutatott életmű recepcióját vizsgálva Dénes Iván röviden értékeli a főhőséről született legjelentősebb alkotásokat, hangsúlyozva, hogy annak megállapítása, mi vált Marczali Henrik mesterelbeszéléséből kánonképzővé, további monográfiák megírását, igazi csoportmunkát igényel. A modern biográfiaírás kritériumait magas színvonalon érvényre juttató könyvével a szerző jelentős lépést tett a megjelölt cél irányában. A történetíró és egyetemi tanár hatalmas munkásságát apró részletekre kiterjedő alaposággal feldolgozó, elemző és értékelő, a szakmai diskurzusokban elhelyező, főhőse emberi kvalitásait a társadalmi környezetéhez illeszkedő privát közegeben is felmutató munka a magyar történettudomány kiemelkedő, őt megillető posztjára helyezte Marczali Henriket.

(Dénes Iván Zoltán: Választott nemzet. Marczali Henrik élete és munkássága. Monográfia. Budapest: Balassi Kiadó, 2022, 536 o.)

Erdődy Gábor

professor emeritus
Eötvös Loránd Tudományegyetem